

**تحلیل علم‌سنجی پژوهش‌های اسلام‌محور پژوهشگران ایرانی: روندها،
همکاری‌ها و نقشه علمی (۲۰۱۴-۲۰۲۳ م.)**
هاجر صفاهیه^۱ و لیلا موسوی^۲

چکیده

هدف: این پژوهش با رویکرد علم‌سنجی، به بررسی یک دهه از پژوهش‌های ایرانی با محوریت موضوعی اسلام، نمایه‌شده در پایگاه استنادی «وب آو ساینس» بین سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۳ میلادی پرداخته است. روش‌شناسی: روش پژوهش حاضر کاربردی و از نوع توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری پژوهش را ۲۶۲۵ مقاله ایرانی با موضوع اسلام تشکیل می‌دهد که در بازه زمانی مشخص شده در پایگاه مذکور نمایه شده‌اند. تحلیل داده‌ها نیز بر اساس ترسیم نقشه علمی، خوشه‌بندی موضوعات و هم‌رخدادی واژگان با بهره‌گیری از نرم افزار ووس‌ویوتر انجام شده است. یافته‌ها: نتایج نشان داد مقالات بررسی‌شده در ۱۰۶۹ عنوان نشریه منتشر شده‌اند و روند رشد کمی آن‌ها در دهه مورد مطالعه یکنواخت نبوده و نوسانات قابل توجهی داشته است. در میان مؤسسات پیشتاز، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه تهران و دانشگاه علوم پزشکی تهران به‌ترتیب بیشترین سهم را در تولید این مقالات داشته‌اند. پژوهشگران ایرانی در انتشار این بروندها با ۸۲ کشور همکاری علمی داشته‌اند که در میان آن‌ها به ترتیب با آمریکا، انگلستان و مالزی بیشترین تعامل را داشته‌اند. نقشه علمی ترسیم‌شده، شش خوشه موضوعی اصلی شامل «اقتصاد اسلامی»، «سلامت عمومی»، «هویت و سیاست»، «تربیت نسل»، «سلامت روان» و «معماری و محیط» را در پژوهش‌های اسلام‌محور ایرانی آشکار ساخت که بیانگر رویکردی کل‌نگر به ابعاد فردی و اجتماعی حیات انسان است. نتیجه: اسلام به‌عنوان یک نظام جامع فکری-عملی، ابعاد فردی و جمعی انسان را توأمان مورد توجه قرار می‌دهد و این پژوهش نشان می‌دهد گفتمان علمی پژوهشگران ایرانی در این حوزه، پویا، چندوجهی و مسئله‌محور است؛ تداوم و هدایت آگاهانه این روند می‌تواند بر عمق و اثرگذاری اجتماعی تولیدات علمی ایران در عرصه جهانی مطالعات اسلامی بیفزاید.

کلیدواژه‌ها: مطالعات اسلام‌محور، نقشه علمی، تحلیل هم‌رخدادی واژگان، علم‌سنجی.

۳۳

دوره جدید، سال ۹، شماره ۱۳،
پیاپی ۳۳ بهار ۱۴۰۵

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۶/۰۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱۱/۱۵

صص: ۶-۳۴

شاپا چاپی: ۷۵۸۸-۷۴۷۵
الکترونیکی: ۴۷۴۲-۲۶۴۵

۱. دکترای علم اطلاعات و دانش‌شناسی، استادیار گروه پژوهشی ارزیابی و توسعه منابع، مؤسسه استنادی و پایش علم و فناوری جهان اسلام (ISC)، پست الکترونیکی: safahieh@isc.ac.ir
۲. کارشناس ارشد علم‌سنجی، خادمیار رضوی و خادم آستان مقدس حضرت احمدبن موسی الکاظم (علیهماالسلام)، نویسنده مسئول؛ پست الکترونیکی: mousaviketabdar@gmail.com

مقدمه

از زمان پیدایش اسلام تا کنون، همواره این دین به عنوان دینی غنی، جامع‌نگر با نظام فکری مؤثر مطرح بوده است (رحمان^۱، ۲۰۲۱). در این دین افزون بر ایمان به خدا و معاد، با آموزه‌های نظری و عملی خود، چارچوبی کامل برای تنظیم حیات دنیوی انسان ترسیم می‌کند که از دل آن، نظام‌های حقوقی، تربیتی، سیاسی و اقتصادی قابل استخراج است. این دین، نیازهای فرهنگی، اجتماعی و تربیتی بشر را با تکیه بر عقل و تجربه پاسخ می‌دهد و راه سعادت او را هموار می‌سازد. در تاریخ، هیچ دینی به اندازه دین اسلام بر حمایت از علم و دانش، عالمان و دانشمندان تأکید نشده است زیرا که از منظر دین اسلام، پایه و اساس همه ارزش‌ها علم است و ریشه همه معایب و مفسدات فردی و اجتماعی نیز جهل است. بنابراین هیچ عزت و افتخاری را برای مسلمانان بالاتر از دستیابی به علم نافع نمی‌داند (شرفی، مؤمنی و ابراهیمی، ۱۳۹۹). در طول سده‌های گذشته، عالمان و پژوهشگران دینی با مجاهدتی ستودنی، میراثی گرانسنگ از معارف اسلامی شامل تفاسیر قرآن، حدیث و سیره، تاریخ، کلام، فقه و اصول، عرفان و فلسفه، برجای نهاده‌اند (فناپی اشکوری، ۱۴۰۱). این میراث، حاصل ایثار و جان‌فشانی است؛ چنان‌که بزرگانی چون آیت‌الله صدر و مطهری در این راه به شهادت رسیدند.

به باور اندیشمندان، اسلام و معارف آن دریایی بی‌کران است که ژرفای آن همواره جای تأمل داشته و هرگز نمی‌توان ادعا کرد همه ابعاد آن شناخته شده است. بهره‌گیری از رویکردهای نوین تحلیلی به‌ویژه علم‌سنجی می‌تواند افق‌های تازه‌ای در شناخت روندهای علمی در مطالعات اسلامی بگشاید. از طریق تحلیل داده‌های علم‌سنجی می‌توان جریان‌های فکری اثرگذار، مراکز علمی فعال، همکاری‌های بین‌المللی و موضوعات پررونق را شناسایی و نیز حوزه‌های کمتر مورد توجه را آشکار ساخت (اسپوزیتو و شاهین^۲، ۲۰۱۶؛ موسوی، ۱۴۰۰).

چنین تحلیل‌هایی، نه تنها در ایجاد درک عمیق‌تر از پویایی‌های علمی و فکری دنیای اسلام مؤثر است؛ بلکه می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری علمی، سرمایه‌گذاری پژوهشی و توسعه زیرساخت‌های دانشی در سطوح ملی و بین‌المللی قرار گیرد. علم‌سنجی، با پیوند میراث گذشته به

۱. Rahman

۲. Esposito & Shahin

ظرفیت‌های امروز و به‌کارگیری روش‌های نوین، نقش پویاتری برای اسلام در پاسخ به نیازهای عصر دانش رقم می‌زند (مورال مونز و همکاران^۱، ۲۰۲۰). هر حوزه معرفتی که به دنبال استحکام پایه‌های نظری و روش‌شناختی خویش است، ناگزیر از شناسایی، تحلیل و ارزیابی عوامل مؤثر بر پذیرش، مقبولیت، ماندگاری یا کنارگذاری ایده‌ها و گرایش‌هاست. بر این اساس و در امتداد تلاش‌های پیشینان، پژوهش حاضر با رویکرد علم‌سنجی به بررسی یک دهه (۲۰۱۴ تا ۲۰۲۳ میلادی) از تولیدات علمی پژوهشگران ایرانی نمایه‌شده در پایگاه وب‌آوساینس، با محوریت موضوع اسلام می‌پردازد تا با روشن‌سازی روندها، الگوها و نقاط قوت و ضعف، گامی در جهت تقویت جایگاه علوم اسلامی در عرصه جهانی دانش بردارد.

شرح و بیان مسئله

نظام علم در جهان معاصر، بر تولید مستمر دانش و ارزیابی انتقادی آن استوار است. ارزیابی پژوهش‌ها افزون بر سنجش بهره‌وری علمی، ابزاری راهبردی برای شناسایی روندها، کانون‌های اثرگذار و شکاف‌های دانشی به شمار می‌آید (هود و ویلسون^۲، ۲۰۰۱). مطالعات اخیر در حوزه علم‌سنجی نشان می‌دهد که ترکیب روش‌هایی مانند تحلیل فعالیت انتشار، تحلیل استنادی، هم‌رخدادی مراجع و تحلیل محتوا می‌تواند در تشخیص جبهه‌های پژوهشی و ترسیم نقشه تحول علم بسیار کارآمد باشد (مازوف، گوریف و گلینسکی^۳، ۲۰۲۰). در چنین بستری، حوزه مطالعات اسلامی در ایران، که نقشی بنیادین در فرهنگ، هویت و اندیشه جامعه داشته و ابعاد تاریخی، کلامی، اجتماعی و اخلاقی را دربرمی‌گیرد، نیازمند ارزیابی منظم و مستند بر پایه داده‌های علمی است. مطالعه روند تاریخی و تأمل در سیر اندیشه‌ها، نقاط عطف و فرازونشیب‌های نظری و عملی را آشکار ساخته و زمینه طبقه‌بندی مفاهیم و زایش اندیشه‌های نوین را فراهم می‌آورد (حیدری، عصاره، حری و پاک‌سرشت، ۱۳۹۲).

بررسی برونادهای علمی با فنون علم‌سنجی و دیداری‌سازی، به ثبت تغییرات و بررسی ابعاد

۱. Moral-Muñoz

۲. Hood & Wilson

۳. Mazov, Gureev & Glinskikh

گوناگون حوزه و نمایش روابط پنهان میان موضوعات کمک می‌کند. هم‌رخدادی واژگان، به‌عنوان روشی مؤثر در این دیداری‌سازی، تصویری از چهارچوب فکری حوزه ارائه می‌دهد (کاتبی، ۱۳۹۳؛ ون اک و والتمن^۱، ۲۰۱۷). علی‌رغم حجم قابل‌توجه پژوهش‌های مرتبط با اسلام در ایران، مسئله اصلی فقدان تحلیلی نظام‌مند و کمی مبتنی بر داده‌های استنادی برای ترسیم نقشه جامع، شناسایی جریان‌های اصلی، سنجش اثرگذاری و کشف شبکه‌های همکاری علمی و موضوعی است. تاکنون مطالعه‌ای جامع با روش‌های نوین علم‌سنجی و دیداری‌سازی برای ترسیم نقشه علمی پژوهش‌های ایرانی با محوریت اسلام در سطح بین‌المللی انجام نشده است.

این پژوهش با هدف پرکردن این شکاف، به ترسیم و تحلیل نقشه علمی پژوهش‌های ایرانی با محوریت اسلام در پایگاه وب آو ساینس طی دهه‌ی ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۳ میلادی می‌پردازد. به‌طور مشخص، پژوهش می‌کوشد ساختار، پویایی و گرایش‌های غالب این حوزه و نیز نقش بازیگران اصلی آن شامل مؤسسات، مجلات، کشورها و خوشه‌های موضوعی را شناسایی و تبیین کند. چنین تحلیلی می‌تواند مبنایی برای تصمیم‌گیری‌های راهبردی در سطح سیاست‌گذاری علم و فناوری، اولویت‌بندی موضوعات پژوهشی و تقویت همکاری‌های علمی در حوزه مطالعات اسلامی قرار گیرد.

اهداف پژوهش

پژوهش حاضر به منظور دستیابی به درک جامع از روند پژوهش‌های پژوهشگران ایرانی با محوریت موضوعی اسلام، اهداف اختصاصی زیر را دنبال می‌کند:

- ۱- تبیین و تحلیل روند زمانی انتشار پژوهش‌های ایرانیان با محوریت موضوع اسلام در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۲۰۱۴ - ۲۰۲۳ میلادی
- ۲- شناسایی نشریات هسته در انتشار پژوهش‌های ایرانی با موضوع اسلام در بازه زمانی ۲۰۱۴ - ۲۰۲۳ میلادی
- ۳- شناسایی سازمان‌ها، دانشگاه‌ها، مؤسسات علمی پیش‌تاز در پژوهش‌های ایرانی با محوریت موضوع اسلام طی بازه زمانی ۲۰۱۴ - ۲۰۲۳ میلادی

^۱ Van Eck & Waltman

۴- ترسیم نقشه همکاری‌های علمی بین‌المللی پژوهشگران ایرانی در حوزه اسلام، تحلیل رتبه‌بندی کشورها و تعیین سهم و نقش هر یک از آنها در این پژوهش‌های علمی طی بازه زمانی ۲۰۱۴ - ۲۰۲۳ میلادی

۵- شناسایی و تحلیل محورهای موضوعی اصلی و پریسامد در پژوهش‌های اسلامی پژوهشگران ایرانی نمایه‌شده در پایگاه وب آو ساینس طی بازه زمانی ۲۰۱۴ - ۲۰۲۳ میلادی

۶- شناسایی و تحلیل مهم‌ترین جبهه‌های پژوهشی در پژوهش‌های علمی پژوهشگران ایرانی با محوریت موضوع اسلام در بازه زمانی ۲۰۱۴ - ۲۰۲۳ میلادی

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

به منظور بررسی گرایش‌های موضوعی و ساختار دانشی یک حوزه، می‌توان از روش‌های علم‌سنجی بهره گرفت. در این رویکرد، مقالات علمی منتشرشده شاخص اصلی کمی‌سازی تولید علم در سطوح ملی و بین‌المللی هستند (داورپناه، ۱۳۸۴). تحلیل‌های علم‌سنجی با استفاده از داده‌های کتاب‌شناختی (عنوان، نویسندگان، وابستگی، نشریه، ناشر، موقعیت جغرافیایی)، ارزیابی ساختار و تحولات حوزه را ممکن می‌سازند.

در این چهارچوب، مطالعات نوین علم‌سنجی از فنونی چون تحلیل هم‌استنادی، هم‌نویسندگی و به‌ویژه تحلیل هم‌رخدادی واژگان (هم‌واژگانی) برای کشف ساختار دانش بهره می‌برد. تحلیل هم‌واژگانی، مبتنی بر بررسی ارتباط میان واژگان کلیدی مدارک علمی، امکان دیداری‌سازی مفهومی و ترسیم نقشه‌های علمی^۱ را فراهم می‌کند و ساختار منطقی و روابط پنهان مفاهیم را آشکار می‌سازد (جعفری و همکاران، ۱۳۹۹؛ وناک و والتمن، ۲۰۱۷). این نقشه‌ها، پیوند مفاهیم و رشته‌ها را نمایان کرده و درکی عمیق از روندها و جبهه‌های پژوهشی عرضه می‌دارند (فتاحی و همکاران، ۱۳۹۰). از این رو، تحلیل هم‌واژگانی به روشی کلیدی در نقشه‌نگاری علمی و معماری مفهومی حوزه‌ها بدل شده است.

در سال‌های اخیر، تحلیل هم‌رخدادی واژگان و نقشه‌برداری علمی به‌طور فزاینده‌ای در مطالعات علم‌سنجی برای کشف ساختار مفهومی و روندهای نوظهور حوزه‌های مختلف علمی به‌کار گرفته

^۱ science mapping.

شده است. این پژوهش‌ها نشان داده‌اند که ترکیب داده‌های کتاب‌سنجی با الگوریتم‌های نقشه‌برداری، ابزاری کارآمد برای شناسایی خوشه‌های موضوعی، جبهه‌های پژوهشی و مسیرهای تحول دانش فراهم می‌آورد (لین^۱ و همکاران، ۲۰۲۲؛ چن، تسانگ و وو^۲، ۲۰۲۳، خازنه‌ها^۳ و همکاران، ۲۰۲۳). در حوزه مطالعات اسلامی نیز، برخی پژوهش‌های جدید با رویکرد کتاب‌سنجی به بررسی روند تاریخی و موضوعی آثار منتشرشده در زمینه‌های متنوعی مانند مطالعات اسلامی عمومی، فقه، حدیث و مالیه اسلامی پرداخته و با استفاده از نرم‌افزارهایی نظیر ووس و یونتر ساختار همکاری علمی و کانون‌های موضوعی این حوزه‌ها را ترسیم کرده‌اند (محسوسی^۴ و همکاران، ۲۰۲۳؛ رحمان و همکاران، ۲۰۲۴؛ آنام، ایزاز و برورگوهان^۵، ۲۰۲۵) با این حال، این دسته از مطالعات غالباً به سطح جهانی تولیدات اسلام‌محور توجه داشته و کمتر به صورت مشخص و متمرکز به تحلیل ساختار موضوعی و نقشه مفهومی پژوهش‌های پژوهشگران ایرانی در حوزه مطالعات اسلامی و در چهارچوب پایگاه‌های استنادی بین‌المللی پرداخته‌اند.

با توجه به نقش محوری اسلام در فرهنگ، هویت و اندیشه ایرانی و تأثیر تولیدات علمی بر جایگاه بین‌المللی کشورها (زنگی‌شه و همکاران، ۱۳۹۴)، ارزیابی نظام‌مند پژوهش‌های این حوزه ضرورتی انکارناپذیر است. در دهه‌های اخیر، روش‌های علم‌سنجی برای تحلیل ساختار دانش در حوزه‌های مختلف مقبولیت یافته و مطالعات متعددی به واکاوی برون‌دادهای علمی با این رویکرد پرداخته‌اند (حیدری و همکاران، ۱۳۹۲).

در زمینه مطالعات اسلامی، پژوهش‌های علم‌سنجی متعددی گزارش شده است که تصویری کلی از وضعیت تولید علم در این عرصه ارائه می‌کنند. زنگی‌شه، سهیلی و احمدی (۱۳۹۴) با تحلیل ۴۵۳۵ مقاله در حوزه اسلام و قرآن (۱۹۹۳-۲۰۱۲) نشان دادند که همکاری علمی در این حوزه ضعیف است، اما افزایش تعداد نویسندگان، استنادات بیشتری به همراه دارد؛ از این رو، تقویت شبکه‌های پژوهشی برای ارتقای دیده‌شدن و اثرگذاری علمی ضروری است.

شرفی، شقاقی و پاشنگ (۱۳۹۸) با علم‌سنجی ۳۳۷ مقاله در حوزه تمدن اسلامی (۱۹۸۶-۲۰۱۸)

۱. Lin et.al.

۲. Chen, Tsang & Wu

۳. Khazaneha

۴. Mahsusi et. al.

۵. Anam, Ezaz & Borgohain

نشان دادند که علوم سیاسی، مذهب و جامعه‌شناسی مهم‌ترین موضوعات بوده‌اند؛ جاناتان فاکس پرتولیدترین نویسنده، آمریکا، ترکیه، انگلیس و مالزی پرتولیدترین کشورها، و دانشگاه‌های باریلان، کلمبیا و آنکارا بیشترین انتشار و استناد را داشتند. شبکه هم‌رخدادی نیز بر تمرکز مفهومی بر «اسلام» و «تمدن اسلامی» تأکید داشت.

خسروی، جهرمی، عموری و سیدحسینی (۱۳۹۹) با هدف ارزیابی کمی و کیفی تولیدات علمی در حوزه موضوعی قرآن و سلامت، پژوهشی با رویکرد علم‌سنجی در پایگاه اسکوپوس انجام دادند. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن بود که تولیدات با رشد سالانه ۴/۱۱ درصد، بیشترین برجستگی را در ۲۰۱۶-۲۰۱۸ داشته‌اند. ضریب همبستگی ۵۴/۰ بین تولید و برجستگی، سهم ۵۱ درصدی پزشکی و میانگین ۸۹/۵ استناد، بیانگر ظرفیت بالای این حوزه و ضرورت برنامه‌ریزی برای بهره‌گیری بهتر از آن است.

شرفی، مؤمنی و ابراهیمی (۱۳۹۹) نیز در یک مطالعه علم‌سنجی به بررسی تولیدات علمی حوزه قرآن کریم پرداختند. نتایج این پژوهش نشان داد که روند تولیدات صعودی است و بیشتر پژوهش‌ها به سیستم‌های اطلاعاتی و مباحث مذهبی می‌پردازند. کشورهای عربستان، پاکستان، آمریکا، مالزی و ایران بیشترین تولیدات را داشته و هم‌رخدادی «قرآن» و «اسلام» بیانگر تمرکز موضوعی بر این دو مفهوم است.

در پژوهشی دیگر، کریمی و طباطبایی امیری (۱۴۰۳) با تحلیل ۲۴۵۵ برون‌داد علمی در حوزه قرآن و حدیث با موضوعات جنسیت، زنان و خانواده، نرخ رشد ۳۸/۱۱ درصد و ۲۶۰ نویسنده اصلی (۳ تا ۲۹ مقاله) را شناسایی کردند. این پژوهش، مجلات هسته، الگوهای همکاری و تصویری روشن از تولید علم در تقاطع دین و مطالعات زنان ارائه داد.

مرور مطالعات نشان می‌دهد علم‌سنجی در مطالعات اسلامی، عمدتاً بر کمیت، همکاری و استنادات متمرکز بوده و تحلیل نظام‌مند ساختار موضوعی و نقشه‌های مفهومی پژوهش‌های اسلام‌محور با تأکید بر تولیدات ایرانیان در سطح بین‌المللی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ بیشتر پژوهش‌ها کلی‌نگر بوده‌اند یا به تولیدات جهانی در حوزه‌هایی چون قرآن و حدیث پرداخته‌اند و به‌ندرت به خروجی‌های پژوهشگران ایرانی در پایگاه‌های بین‌المللی توجه داشته‌اند. در این راستا، پژوهش حاضر با به‌کارگیری روش تحلیل هم‌رخدادی واژگان، به واکاوی ساختار مفهومی، کانون‌های

پژوهشی، جبهه‌های علمی و گرایش‌های غالب در حوزه مطالعات اسلام‌محور می‌پردازد و می‌کوشد تصویری منسجم‌تر و عمیق‌تر از معماری دانش و روندهای موضوعی این حوزه را ارائه نماید.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی - تحلیلی با رویکرد علم‌سنجی است که با استفاده از تحلیل هم‌رخدادی واژگان به مطالعه پژوهش‌های اسلام و ترسیم نقشه علمی مقالات آن پرداخته است. اساس تحلیل هم‌واژگانی ایجاد ماتریس هم‌رخدادی است که با یکدیگر در مدارک علمی حاضر می‌شوند (ون اک و والتمن، ۲۰۱۷). در این پژوهش، برای ساخت این ماتریس، داده‌های متنی عنوان، چکیده و کلیدواژه‌های مقالات مورد بررسی استخراج و پردازش شد.

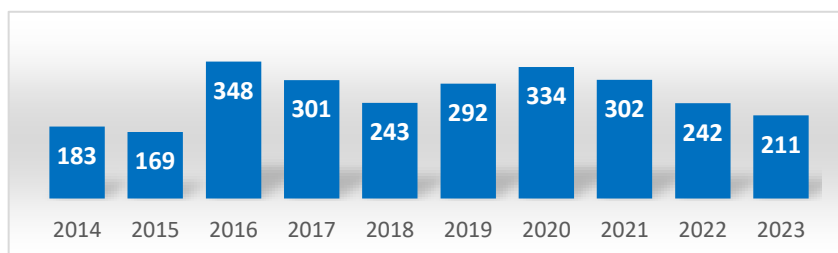
جامعه آماری پژوهش را کلیه مقالات علمی پژوهشگران ایرانی با محوریت موضوعی اسلام، که در بازه زمانی ۲۰۱۴-۲۰۲۳ در پایگاه استنادی وب‌آوساینس نمایه شده‌اند، تشکیل می‌دهد. با اجرای جستجوی نظام‌مند و پالایش نتایج، تعداد ۲۶۲۵ مقاله به عنوان نمونه نهایی پژوهش شناسایی و داده‌ها گردآوری و مورد استفاده قرار گرفت. جهت انجام تحلیل‌های بیشتر نیز از نرم‌افزار تخصصی علم‌سنجی ووس‌ویوئر(نسخه ۱.۶.۲۰) استفاده گردید. مراحل تحلیل شامل: (۱) یکپارچه‌سازی و پالایش داده‌های متنی، (۲) استخراج واژگان پرتکرار و معنادار، (۳) ایجاد ماتریس هم‌رخدادی، (۴) خوشه‌بندی واژگان بر اساس تشابه مفهومی و (۵) ترسیم و تفسیر نقشه‌های علمی بوده است.

یافته‌های پژوهش

۱- تبیین و تحلیل روند زمانی انتشار پژوهش‌های ایرانی با محوریت موضوعی اسلام در پایگاه

وب آو ساینس ۲۰۱۴-۲۰۲۳ میلادی؛ بدین منظور داده‌های گردآوری‌شده در نمودار (۱) ارائه شده است.

نمودار ۱- روند رشد تعداد انتشارات علمی پژوهشگران ایرانی با محوریت اسلام

بررسی داده‌های نمودار (۱) بیانگر آن است که روند انتشار پژوهش‌های ایرانی با محوریت اسلام در پایگاه وب‌آوساینس، در بازه زمانی مورد بررسی، نه تنها از ثبات و رشد یکنواخت برخوردار نبوده؛ بلکه نوسانات قابل‌توجهی را نشان می‌دهد که می‌توان آن را در دو دوره پنج‌ساله مجزا تحلیل کرد. در دوره نخست (۲۰۱۴-۲۰۱۸)، تولیدات علمی با نوسانات قابل‌توجهی مواجه بوده است؛ به‌طوری‌که در سال ۲۰۱۵ با ۱۶۹ مقاله کمترین تعداد و در سال ۲۰۱۶ با ۳۴۸ مقاله بیشترین تعداد مقالات ثبت‌شده در این بازه مشاهده می‌شود. در دوره دوم (۲۰۱۹-۲۰۲۳)، روند انتشار مقالات ابتدا با رشدی چشمگیر آغاز شد و در سال ۲۰۲۰ به اوج خود رسید، با انتشار ۳۳۴ مقاله. اما پس از این دوره، روند کاهشی آغاز شد و در سال ۲۰۲۳ تعداد مقالات به ۲۱۱ مقاله کاهش یافت. به‌طور کلی، این پژوهش تأکید می‌کند که تولیدات علمی در این حوزه دارای نوسان است و دو نقطه اوج آن در سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۲۰ مشاهده می‌شود. در این راستا، توجه به علل این نوسانات و بررسی تأثیرات آن در آینده پژوهش‌های علمی ایران در حوزه اسلام، ضروری به‌نظر می‌رسد.

۲- شناسایی نشریات هسته در انتشار پژوهش‌های ایرانی با موضوع اسلام در بازه زمانی ۲۰۱۴-۲۰۲۳ م.؛ بدین منظور نشریات به ترتیب فراوانی تولید و انتشار پژوهش‌ها مرتب گردید و نتایج آن در جدول ۱ ارائه گردید.

جدول (۱) نشریات هسته و پیشرو در انتشار پژوهش‌های ایرانی با محوریت اسلام

ردیف	مجله	فراوانی	درصد از کل
۱	EASTERN MEDITERRANEAN HEALTH JOURNAL	۲۱۰	۸
۲	JOURNAL OF POLITICS AND LAW	۹۳	۳.۵
۳	BAGH E NAZAR	۸۱	۳
۴	MODERN JOURNAL OF LANGUAGE TEACHING METHODS	۵۹	۲.۲
۵	RELIGIOUS INQUIRIES	۵۲	۱.۹۸

بررسی داده‌های جدول ۱ نشان می‌دهد که از میان ۱۰۶۹ عنوان نشریه‌ای که ۲۶۲۵ مقاله در بازه زمانی ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۳ میلادی منتشر کرده‌اند، پنج نشریه هسته بیشترین سهم را در انتشار پژوهش‌های ایرانی با محوریت اسلام در پایگاه وب‌آوساینس داشته‌اند. به‌طور خاص، مجله سلامت شرق مدیترانه (Eastern Mediterranean Health Journal) که متعلق به سازمان بهداشت جهانی (WHO) در منطقه شرق مدیترانه است، با انتشار با ۲۱۰ مقاله (۸ درصد) در رتبه، مجله سیاست و حقوق (Journal of Politics and Law) که تحت انتشارات مرکز علمی و آموزشی کانادا (Canadian Center of Science and Education) قرار دارد، با ۹۳ مقاله (۳/۵ درصد) در رتبه دوم و مجله باغ نظر (Bagh Nazar) که نشریه‌ای ایرانی است، با ۸۱ مقاله (۳ درصد) در رتبه سوم قرار گرفته‌اند. این نشریات به دلیل تمرکز خاص بر موضوعات اسلامی و مرتبط با آن، تأثیر زیادی در معرفی و انتشار پژوهش‌های علمی ایرانی در این حوزه داشته‌اند.

۳- شناسایی سازمان‌ها، دانشگاه‌ها، مؤسسات علمی پیش‌تاز در پژوهش‌های ایرانی با محوریت موضوع اسلام در پایگاه وب‌آو ساینس طی سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۲۳ میلادی؛ این مطالعه تعداد ۱۴۷۹ سازمان، مرکز و مؤسسه وابسته به پژوهشگران ایرانی با محوریت موضوع اسلام را شناسایی کرده است که در پایگاه وب‌آوساینس نمایه شده‌اند. مشخصات پنج سازمان نخست با احتساب ۶۰ درصد از کل، در جدول شماره (۲) ارائه شده است.

جدول (۲) دانشگاه و مؤسسات علمی مربوط نویسندگان پژوهش‌های ایرانی با محوریت اسلام

درصد از کل	فراوانی	نام دانشگاه	
۳۰	۷۹۳	دانشگاه آزاد اسلامی	ISLAMIC AZAD UNIVERSITY
۱۰.۷	۲۸۲	دانشگاه تهران	UNIVERSITY OF TEHRAN
۹.۵	۲۵۰	دانشگاه علوم پزشکی تهران	TEHRAN UNIVERSITY OF MEDICAL SCIENCES
۶	۱۵۳	دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی	SHAHID BEHESHTI UNIVERSITY MEDICAL SCIENCES
۳.۵	۹۳	دانشگاه علوم پزشکی ایران	IRAN UNIVERSITY OF MEDICAL SCIENCES

بر اساس داده‌های جدول ۲، دانشگاه آزاد اسلامی با انتشار ۷۹۳ مقاله، سهمی معادل ۳۰ درصد از کل تولیدات علمی ایرانی در حوزه مطالعات اسلامی را به خود اختصاص داده و در جایگاه نخست قرار دارد. پس از آن، دانشگاه تهران با ۲۸۲ مقاله (۱۰/۷ درصد) در رتبه دوم و دانشگاه علوم پزشکی تهران با ۲۵۰ مقاله (۹/۵ درصد) در رتبه سوم قرار گرفته‌اند. این نهادها با ارائه پژوهش‌های متعدد در زمینه‌های مختلف، نقش مهمی در گسترش و ترویج دانش اسلامی در سطح ملی و بین‌المللی ایفا کرده‌اند.

۴- ترسیم نقشه همکاری‌های علمی بین‌المللی پژوهشگران ایرانی در حوزه اسلام در پایگاه وب آو ساینس ۲۰۱۴-۲۰۲۳ میلادی و تحلیل رتبه‌بندی کشورها و تعیین سهم و نقش هر یک از آن‌ها؛ به منظور دستیابی به این هدف از پژوهش، فهرست کشور پژوهشگرانی که بیشترین تعداد همکاری با پژوهشگران ایرانی را داشتند استخراج و برای شناسایی و تحلیل نقشه همکاری علمی پژوهشگران ایرانی از نرم افزار ووس و یوئر استفاده گردید.

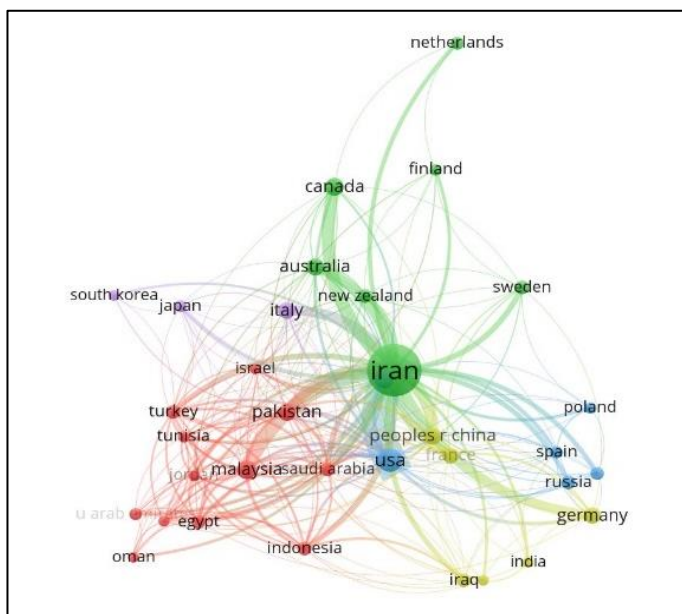
جدول (۳) فهرست کشورها با بیشترین همکاری علمی با پژوهشگران ایرانی

ردیف	درصد از کل	فراوانی	کشور	ردیف	درصد از کل	فراوانی	کشور
۱	۱۰۰	۲۶۲۵	ایران	۵	۱.۴۴	۳۸	کانادا
۲	۴.۶۴	۱۲۲	آمریکا	۶	۱.۳۳	۳۵	چین
۳	۱.۸۲	۴۸	انگستان	۷	۱.۲۱	۳۲	پاکستان
۴	۱.۷۱	۴۵	مالزی	۸	۱.۸۱	۳۱	استرالیا

کشور	فراوانی	درصد از کل	ردیف	کشور	فراوانی	درصد از کل	ردیف
آلمان	۲۹	۱.۱۰	۱۰	ایتالیا	۳۰	۱.۱۴	۹

بر اساس داده‌های جدول شماره ۳، ایران بیشترین همکاری پژوهشی را با پژوهشگران و هم‌تایان خود در کشور آمریکا با ۱۲۲ مقاله علمی، و پس آن به ترتیب با پژوهشگران انگلستان با ۴۸ مقاله مشترک علمی و کشور مالزی با ۴۵ مقاله در حوزه مطالعات اسلامی در بازه زمانی مورد بررسی داشته‌اند. این کشورها به‌عنوان شرکای اصلی علمی ایران در این حوزه شناسایی شدند. دیگر کشورها با بیشتر همکاری به ترتیب، کانادا، چین، پاکستان، استرالیا، ایتالیا و آلمان مشخص گردید. برای تحلیل و شبیه‌سازی شبکه همکاری‌های بین‌المللی در تولید پژوهش‌های با محوریت اسلام توسط پژوهشگران ایرانی، نقشه علمی همکاری کشورها با استفاده از نرم‌افزار علم‌سنجی ووس ویوئر ترسیم شد. یافته‌های مربوط به نقشه همکاری علمی پژوهشگران ایران و شدت پیوندهای همکاری در میان پژوهشگران، در شکل شماره ۱ نقشه علمی ارائه گردیده است.

مطالعه دقیق نقشه علمی همکاری‌های بین‌المللی نشان می‌دهد که در مجموع ۳۴ کشور در قالب پنج خوشه همکاری متمایز سازمان‌دهی شده‌اند که هر یک الگوی خاصی از نوع و شدت تعاملات علمی با ایران در حوزه مطالعات اسلام‌محور را بازتاب می‌دهد. این خوشه‌ها بر اساس میزان هم‌نویسندگی، تراکم پیوندهای استنادی و تکرار همکاری‌های مشترک شکل گرفته و با رنگ‌های مختلف (قرمز، سبز، آبی، زرد و بنفش) از یکدیگر تفکیک شده‌اند؛ به گونه‌ای که هر رنگ نمایانگر یک زیرشبکه نسبتاً همگن از روابط علمی است. در ادامه، ترکیب کشوری و ویژگی‌های شاخص هر خوشه به تفکیک تشریح می‌شود.

شکل (۱) نقشه علمی همکاری کشورها در تولید مشترک پژوهش‌های ایرانی با محوریت موضوعی اسلام

خوشه اول: کشورهای هم‌فرهنگ و منطقه‌ای. شامل ۱۲ کشور مصر، اندونزی، اردن، لبنان، مالزی، عمان، پاکستان، عربستان سعودی، تونس، ترکیه، اسرائیل و امارات است که بیشترین همکاری‌های مستقیم و پرشمار را با ایران در حوزه پژوهش‌های اسلامی دارند. غلبه‌ی کشورهای مسلمان و منطقه‌ای نشان‌دهنده نقش پیوندهای فرهنگی، زبانی، تاریخی و دغدغه‌های دینی در شکل‌گیری این شبکه است. همکاری‌ها عمدتاً در محورهای فقه، حقوق اسلامی، قرآن، حدیث، اندیشه سیاسی معاصر، هویت دینی و گفتمان‌های اسلامی شکل گرفته و این خوشه پرقدرت‌ترین بلوک همکاری با ایران از نظر حجم تولیدات مشترک محسوب می‌شود.

خوشه دوم: همکاری‌های میان‌رشته‌ای در کشورهای توسعه‌یافته. خوشه دوم متشکل از ۷ کشور استرالیا، کانادا، فنلاند، ایران، هلند، نیوزیلند و سوئد است که در آن‌ها نقش ایران در هم‌تألیفی و تولید مشترک پژوهش‌های اسلامی برجسته است. حضور ایران در این خوشه نشان می‌دهد که در کنار نقش محوری در شبکه، به‌عنوان حلقه اتصال میان کشورهای مختلف است. همکاری‌های شکل‌گرفته در این خوشه بیشتر ماهیت میان‌رشته‌ای داشته و در حوزه‌هایی مانند مطالعات اسلام

و جامعه، اسلام و علوم انسانی، مطالعات مهاجرت مسلمانان، حقوق بشر و دین، و نیز پژوهش‌های مرتبط با اسلام و فضای عمومی و رسانه‌ها نمود می‌یابد.

خوشه سوم: پیوند با مراکز فلسفه و تاریخ اندیشه اسلامی. خوشه سوم شامل ۶ کشور انگلیس، لهستان، روسیه، اسکاتلند، اسپانیا و آمریکا است که در آن‌ها روابط علمی ایران در حوزه مطالعات اسلامی همچنان برجسته و قابل توجه است. ترکیب این خوشه، حضور کشورهایی را نشان می‌دهد که سابقه طولانی‌تری در مطالعات شرق‌شناسی، تاریخ اسلام و فلسفه اسلامی دارند و بخشی از همکاری‌ها در امتداد همین سنت‌های علمی صورت می‌گیرد. به نظر می‌رسد محورهای غالب در این خوشه، موضوعاتی چون فلسفه اسلامی و الهیات، تاریخ تفکر اسلامی، مطالعات تطبیقی ادیان، و بررسی جایگاه اسلام در جوامع غربی است که در آن‌ها پژوهشگران ایرانی در کنار هم‌تایان خارجی به تولید آثار مشترک پرداخته‌اند.

خوشه چهارم: گسترش تعاملات با آسیا و اروپا. خوشه چهارم متشکل از ۶ کشور فرانسه، آلمان، هند، عراق، چین و ویتنام است که هر یک سطح قابل توجهی از تعاملات علمی با ایران در حوزه‌های مختلف مطالعات اسلامی را نشان می‌دهند. حضور هم‌زمان کشورهای اروپایی و آسیایی در این خوشه، نمایانگر گسترش تدریجی شبکه همکاری‌های ایران فراتر از محیط منطقه‌ای و پیوند آن با قطب‌های علمی نوظهور و تثبیت‌شده در عرصه مطالعات دین و جامعه است. در این خوشه، علاوه بر موضوعات سنتی‌تر همچون فقه و کلام، حوزه‌هایی مانند اقتصاد و مالیه اسلامی، مطالعات تمدنی، و نیز اسلام و روابط بین‌الملل و سیاست جهانی نیز در قالب همکاری‌های مشترک دیده می‌شود.

خوشه پنجم: همکاری با اقتصادهای پیشرفته شرق آسیا و اروپا. خوشه پنجم شامل ۳ کشور ایتالیا، ژاپن و کره جنوبی است که در آن‌ها تعاملات علمی ایران عمدتاً در حوزه‌های تخصصی‌تر و موضوعات نوظهورتر مطالعات اسلامی متمرکز است. این خوشه بیانگر پیوندهای علمی ایران با اقتصادهای پیشرفته‌ای است که در سال‌های اخیر علاقه روزافزونی به شناخت عمیق‌تر مفاهیم، نهادها و پیامدهای اجتماعی و فرهنگی اسلام نشان داده‌اند. در این همکاری‌ها، موضوعاتی نظیر مطالعات تطبیقی شریعت و حقوق، اسلام و فناوری، اخلاق اسلامی در علوم و فناوری‌های نوین، و نیز تحلیل‌های میان‌فرهنگی درباره مسلمانان در جوامع غیرمسلمان برجسته‌تر است.

۵- شناسایی و تحلیل محورهای موضوعی اصلی و پربسامد در پژوهش‌های اسلامی پژوهشگران ایرانی در پایگاه وب آو ساینس ۲۰۱۴-۲۰۲۳ میلادی؛ به منظور شناسایی موضوعاتی که بیش از سایر مباحث در پژوهش‌های ایرانی با محوریت اسلام مورد توجه قرار گرفته‌اند، پس از استخراج و پاک‌سازی داده‌ها، تمامی عبارات موضوعی مرتبط گردآوری و بر حسب فراوانی وقوع مرتب شدند. در مجموع، ۱۲۷ زیرموضوع و عبارت موضوعی در آثار مورد بررسی شناسایی شد که فراوانی آن‌ها از ۳۳۴ مورد تا یک مورد در نوسان بوده است و طیفی گسترده از حوزه‌های علمی و کاربردی را دربر می‌گیرد. جدول شماره ۴ مشخصات ده مبحث پرکاربرد با فراوانی بیش از ۹۰ تکرار را نشان می‌دهد که در واقع، هسته اصلی حوزه‌های موضوعی تولیدات علمی پژوهشگران ایرانی در زمینه مطالعات اسلام‌محور را تشکیل می‌دهند.

جدول (۴) عبارات موضوعی پرکاربرد در پژوهش‌های ایرانی با محوریت اسلام

ردیف	درصد از کل	فراوانی	عبارات موضوعی پرکاربرد در پژوهش‌های ایرانیان با محوریت اسلام
۱	۱۲.۷۲	۳۳۴	بهداشت محیط عمومی و بهداشت شغلی Public Environmental Occupational Health
۲	۹.۹۰	۲۶۰	دین Religion
۳	۹.۱۴	۲۴۰	خدمات مراقبتی Health Care Sciences Services
۴	۷.۸۸	۲۰۷	هنر، علوم انسانی و سایر مباحث Arts Humanities Other Topics
۵	۷.۸۴	۲۰۶	آموزش و پژوهش‌های آموزشی Education Educational Research
۶	۷.۳۵	۱۹۳	اقتصاد بازرگانی Business Economics
۷	۶.۲۱	۱۶۳	قانون دولت Government Law
۸	۴.۶۴	۱۲۲	علوم اجتماعی سایر مباحث Social Sciences Other Topics
۹	۴.۰۳	۱۰۶	پزشکی عمومی داخلی General Internal Medicine
۱۰	۳.۶۱	۹۵	روانشناسی Psychology

مطابق جدول (۴)، بهداشت محیط عمومی و بهداشت شغلی با ۳۳۴ مورد و سهم ۱۲.۷۲ درصد از کل، در جایگاه نخست قرار دارد و نشان می‌دهد که پیوند میان آموزه‌های اسلامی و ابعاد بهداشت، سلامت و محیط زندگی، از پرننگ‌ترین محورهای مورد توجه پژوهشگران ایرانی بوده است. در رتبه‌های بعدی، موضوعات دین با ۲۶۰ مورد (۹.۹۰ درصد)، خدمات مراقبتی با ۲۴۰ مورد (۹.۱۴

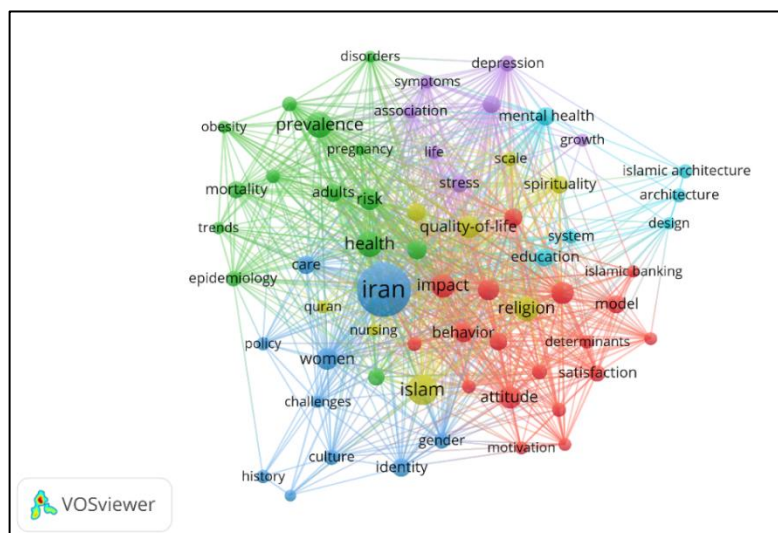
درصد)، هنر، علوم انسانی و سایر مباحث با ۲۰۷ مورد (۷.۸۸ درصد) و آموزش و پژوهش‌های آموزشی با ۲۰۶ مورد (۷.۸۴ درصد) دیده می‌شود که بیانگر حضور پررنگ مباحث هویتی، تربیتی، هنری و خدماتی در تولیدات علمی اسلام‌محور است.

همچنین، موضوعات اقتصاد بازرگانی با ۱۹۳ مورد (۷.۳۵ درصد)، قانون دولت با ۱۶۳ مورد (۶.۲۱ درصد)، علوم اجتماعی، سایر مباحث با ۱۲۲ مورد (۴.۶۴ درصد)، پزشکی عمومی داخلی با ۱۰۶ مورد (۴.۰۳ درصد) و روان‌شناسی با ۹۵ مورد (۳.۶۱ درصد) در میان ده محور پر بسامد قرار دارند. این تمرکز موضوعی نشان می‌دهد که پژوهش‌های اسلامی پژوهشگران ایرانی، افزون بر حوزه‌های سنتی دینی و الهیاتی، به‌طور جدی به ابعاد اقتصادی، حقوقی، اجتماعی، پزشکی و روان‌شناختی زندگی فردی و جمعی نیز توجه کرده‌اند و تلاش دارند نسبت اسلام با مسائل نوپدید جامعه معاصر را تبیین کنند.

۶- شناسایی و تحلیل مهم‌ترین جبهه‌های پژوهشی در پژوهش‌های علمی پژوهشگران ایرانی با محوریت موضوع اسلام در پایگاه وب آو ساینس ۲۰۱۴-۲۰۲۳ میلادی

به منظور شناسایی جبهه‌های پژوهشی، نگاشت هم‌واژگانی عبارات موضوعی با نرم‌افزار علم‌سنجی ووس ویوئر ترسیم شد. این نگاشت در شکل شماره (۲) به صورت شبکه‌ای از گره‌ها (مفاهیم) و پیوندها (هم‌رخدادی معنادار) نمایش داده شده و ساختار درونی حوزه به صورت خوشه‌هایی از جبهه‌های پژوهشی متمایز اما به هم پیوسته آشکار ساخته است.

یافته‌های مندرج در شکل شماره (۲) نشان داد که ۶ خوشه موضوعی و در مجموع ۶۲ مبحث موضوعی مجزا با رنگ‌های قرمز، سبز، آبی، زرد، بنفش و نیلی تشکیل شده که مشخصات آن‌ها در جدول شماره (۵) ارائه شده است.

شکل (۲) ترسیم نقشه علمی جبهه‌های موضوعی پژوهش‌های ایرانی با محوریت موضوعی اسلام

این نقشه علمی، ۶ جبهه موضوعی «اقتصاد و بانکداری اسلامی»، «اپیدمیولوژی و سلامت جمعیت»، «هویت و سیاست در ایران»، «تربیت و مراقبت معنوی از کودکان در اسلام»، «روانشناختی و روان‌شناسی در اسلام» و «معماری و سلامت روان» را آشکار ساخته است.

جدول (۵) اطلاعات خوشه‌های پژوهشی ایرانیان با محوریت موضوعی اسلام

شماره خوشه	رنگ خوشه	تعداد گره‌های ایجادشده	عنوان جبهه پژوهشی با تمرکز آن بر ریزموضوعات جبهه‌های پژوهشی تشکیل شده
۱	قرمز	۱۸	عنوان: اقتصاد و بانکداری اسلامی تمرکز بر مباحثی از جمله: عوامل انسانی و رفتاری در اقتصاد و بانکداری اسلامی با محوریت نگرش، عملکرد، مصرف و مدل‌های مبتنی بر آموزه‌های اسلامی. ریزموضوعات: نگرش، رفتار، اخلاق، دانش، انگیزه، ادارکات، عملکرد، شخصیت، رضایت، عوامل تعیین‌کننده، مصرف، تأثیر، بانکداری اسلامی، مدل، عملکرد، پیشگیری، فناوری و دانش آموزان.
۲	سبز	۱۴	عنوان: اپیدمیولوژی و سلامت جمعیت تمرکز بر مباحثی از جمله: اپیدمیولوژی و مدیریت سلامت جمعیت در بحران‌ها با محوریت بر همه‌گیری، بیماری‌های مزمن و عوامل خطر در جوامع.

شماره خوشه	رنگ خوشه	تعداد گره‌های ایجاد شده	عنوان جنبه پژوهشی با تمرکز آن بر ریزموضوعات جنبه‌های پژوهشی تشکیل شده
			ریزموضوعات: بزرگسالان، کوید ۱۹، بیماری، اختلالات، اییدمیولوژی، سلامت، مدیریت، مرگ و میر، چاقی، جمعیت، بارداری، شیوع، خطر و روندها.
۳	آبی	۹	عنوان: هویت و سیاست در ایران تمرکز بر مباحثی از جمله: هویت، سیاست و جایگاه جنسیتی در بستر تاریخ و فرهنگ ایران با نگاهی به چالش‌های و تحولات اجتماعی - فرهنگی. ریزموضوعات: مراقبت، چالش‌ها، فرهنگ، جنسیت، تاریخ، هویت، ایران، سیاست، زنان،
۴	زرد	۸	عنوان: تربیت و مراقبت معنوی از کودکان در اسلام تمرکز بر مباحثی از جمله: راهبردهای مراقبت معنوی و بهبود کیفیت زندگی کودکان بر اساس آموزه های دینی با تأکید بر قرآن، پرستاری، و مقیاس سنجش معنویت. ریزموضوعات: کودکان، اسلام، پرستاری، کیفیت زندگی، قرآن، دین، مقیاس، معنویت.
۵	بنفش	۷	عنوان: روانشناختی و روانشناسی در اسلام تمرکز بر مباحثی از جمله: ساز و کارهای روانشناختی رشد و مقابله با اختلالات هیجانی با محوریت اضطراب، افسردگی، استرس و سازگاری زندگی. ریزموضوعات: اضطراب، مرور خاطرات، افسردگی، رشد، زندگی، استرس، عرائم.
۶	نیلی	۶	عنوان: معماری و سلامت روان تمرکز بر مباحثی از جمله: نظام آموزشی و طراحی محیطی مبتنی بر معماری اسلامی در ارتقای سلامت محیطی با محوریت معماری، سیستم آموزشی و روانشناسی محیطی. ریزموضوعات: معماری، معماری اسلامی، طراحی، آموزش، سیستم، سلامت روان.

جنبه نخست، اقتصاد و بانکداری اسلامی، حول مجموعه‌ای از ریزموضوعات نظیر نگرش، رفتار، اخلاق، دانش، انگیزه، ادراکات، رضایت، عوامل تعیین‌کننده، مصرف، تأثیر، بانکداری اسلامی، مدل، عملکرد، پیشگیری و فناوری شکل گرفته است و نشان می‌دهد که بخش قابل‌توجهی از تولیدات علمی به تحلیل پیوند میان آموزه‌های اسلامی و سازوکارهای انسانی و رفتاری در نظام اقتصادی و بانکی اختصاص یافته است. در این جنبه، اسلام صرفاً به نیت پاک در معاملات بسنده نمی‌کند، بلکه در قالب طراحی یک نظام اقتصادی، می‌کوشد فقر را کاهش دهد، عدالت را در توزیع ثروت و مصرف در سطح جامعه برقرار سازد و از انباشت ثروت در دست گروهی محدود جلوگیری کند؛ به گونه‌ای که انگیزه‌های اقتصادی با ملاحظات اخلاقی درهم‌تنیده شوند. این امر مستقیماً با سلامت مالی و عدالت اجتماعی در سطح کل جمعیت پیوند دارد و بیانگر نگاه تمدنی اسلام به

اقتصاد به عنوان یکی از ارکان سامان‌دهی زندگی فردی و جمعی است.

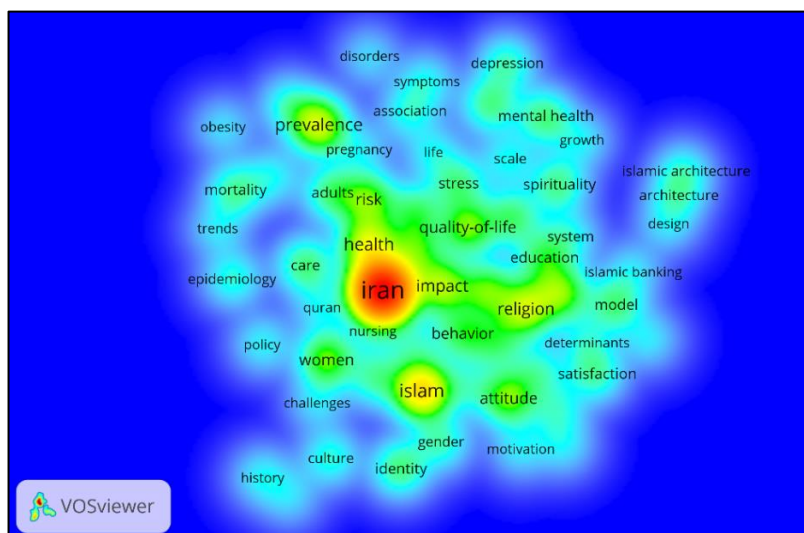
جبهه دوم، با عنوان اپیدمیولوژی و سلامت جمعیت، بر موضوعاتی نظیر بزرگسالان، کوید ۱۹، بیماری، اختلالات، اپیدمیولوژی، سلامت، مدیریت، مرگ‌ومیر، چاقی، جمعیت، بارداری، شیوع، خطر و روندها متمرکز است. این خوشه نشان می‌دهد که پژوهشگران ایرانی، آموزه‌های اسلامی و دیدگاه‌های اسلامی نسبت به سلامت را در پیوند با مدیریت بحران‌ها، بیماری‌های مزمن و عوامل خطر در سطح جمعیت مورد مطالعه قرار داده‌اند و احکام مربوط به پاکیزگی، تغذیه، پیشگیری و قرنطینه (مانند قاعده «لاضرر و لاضرار») را در چهارچوب سلامت عمومی و سیاست‌گذاری سلامت جمعیت بازخوانی کرده‌اند.

جبهه سوم، هویت و سیاست در ایران، ترکیبی از ریزموضوعاتی چون مراقبت، چالش‌ها، فرهنگ، جنسیت، تاریخ، هویت، ایران، سیاست و زنان را دربر می‌گیرد و نشان می‌دهد که بخشی از تولیدات علمی اسلام‌محور به بررسی نسبت اسلام با هویت جمعی، ساختارهای قدرت، جنسیت و تحولات اجتماعی-فرهنگی در ایران معاصر اختصاص یافته است. این خوشه، اسلام را نه صرفاً به مثابه مجموعه‌ای از احکام فردی؛ بلکه به عنوان نیرویی مؤثر در شکل‌دهی به هویت ملی، نظم سیاسی و معماری تمدنی جامعه در نظر می‌گیرد و به نحوی به طراحی پروژه تمدن‌سازی اسلامی اشاره دارد. جبهه چهارم با عنوان تربیت و مراقبت معنوی از کودکان در اسلام، حول ریزموضوعاتی مانند کودکان، اسلام، پرستاری، کیفیت زندگی، قرآن، دین، مقیاس و معنویت شکل گرفته است. تمرکز این جبهه بر راهبردهای مراقبت معنوی، ارتقای کیفیت زندگی و تربیت مبتنی بر آموزه‌های دینی نشان می‌دهد که در نگاه پژوهشگران، کودکان صرفاً فرزندان یک خانواده نیستند؛ بلکه سرمایه‌های آینده جامعه اسلامی به شمار می‌آیند و تربیت معنوی آن‌ها، پروژه‌ای برای ساختن نسل آینده‌ای با ایمان، سالم و مسئول است؛ به گونه‌ای که کیفیت زندگی کودک امروز، تعیین‌کننده کیفیت جامعه فردا قلمداد می‌شود.

جبهه پنجم، روان‌شناختی و روان‌شناسی در اسلام، موضوعاتی نظیر اضطراب، مرور خاطرات، افسردگی، رشد، زندگی، استرس و علائم را دربر می‌گیرد و بر سازوکارهای روان‌شناختی رشد و مقابله با اختلالات هیجانی با محوریت اضطراب، افسردگی، استرس و سازگاری تمرکز دارد. در این جبهه، اسلام با ارائه چهارچوب‌های معنایی چون توکل، صبر، رضا، امید به رحمت الهی و

توصیه به بهداشت روان، به عنوان منبعی برای ایجاد آرامش و کاهش اضطراب و افسردگی در سطح فرد و جامعه دیده می شود؛ به گونه ای که سلامت روان فردی در بستر یک جامعه باورمند و حمایتگر تقویت می گردد.

جبهه ششم، معماری و سلامت روان، متشکل از ریزموضوعاتی مانند معماری، معماری اسلامی، طراحی، آموزش، سیستم و سلامت روان است و بر نقش نظام آموزشی و طراحی محیطی مبتنی بر معماری اسلامی در ارتقای سلامت محیطی و روانی تأکید دارد. در این خوشه، معماری اسلامی صرفاً یک سبک زیبایی شناختی تلقی نمی شود، بلکه طراحی مساجد به عنوان کانون اجتماع، بازارها، خانه ها و شهرها با توجه به حریم خصوصی، روابط همسایگی، نورپردازی و استفاده از عناصر طبیعی، به عنوان ابعادی از یک نظام معنایی و فضایی در نظر گرفته می شود که می تواند بر روان و رفتار جمعی تأثیر مستقیم بگذارد و به سلامت روان از طریق طراحی محیطی یاری رساند. برای شناسایی موضوعات بسیار مورد توجه (موضوعات داغ)، حوزه های با توجه متوسط و موضوعات نوپدید و کمتر پرداخته شده نیز، نقشه چگالی (Density Visualization) عبارات موضوعی با استفاده از نرم افزار ووس ویوئر ترسیم شد که در شکل شماره (۳) نمایش داده شده است.

شکل (۳) نقشه چگالی پژوهش های ایرانی با محوریت موضوعی اسلام

در این نگاشت، مناطق با تراکم قرمز بیانگر موضوعات داغ و پرارجاع، نواحی نارنجی و زرد نشان‌دهنده حوزه‌های با توجه متوسط و در حال توسعه، و مناطق آبی و سبز نماینده موضوعات نوپدید و کم‌توجه هستند که قابلیت تبدیل شدن به محورهای پژوهشی آینده را دارند.

مطالعه نقشه چگالی نشان داد که؛ موضوعاتی چون «ایران، اسلام و مذهب» در زمره داغ‌ترین و پرمراجعه‌ترین محورهای پژوهش قرار دارند، در حالی که موضوعاتی مانند «سلامتی، کیفیت زندگی، رفتار، نگرش، معنویت و شیوع» در سطح توجه متوسط و رو به گسترش جای گرفته‌اند. در مقابل، موضوعاتی نظیر «افسردگی، سلامت روان، رشد، تاریخ، فرهنگ و هویت» هنوز به‌طور نسبی کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند؛ اما به‌عنوان حوزه‌های نوظهور و مستعد رشد در آینده قابل شناسایی هستند و می‌توانند جهت‌گیری پژوهش‌های بعدی را تحت تأثیر قرار دهند.

در یک جمع‌بندی، می‌توان شش جبهه پژوهشی حاصل از تحلیل تولیدات اسلام‌محور نمایه‌شده در وب آو ساینس طی بازه زمانی مورد بررسی را همچون شش وجه یک مکعب تمدنی تلقی کرد: اقتصاد و بانکداری اسلامی، سلامت عمومی و اپیدمیولوژی، هویت و سیاست، تربیت نسل، سلامت روان و معماری و محیط. هر یک از این وجوه، هم به نیازهای فردی پاسخ می‌دهد و هم تنها بستر جامعه و تعامل با دیگران معنا پیدا می‌کند. بدین ترتیب، تصویر ترسیم‌شده از جبهه‌های پژوهشی نشان می‌دهد که اسلام در نگاه پژوهشگران ایرانی، به مثابه یک نظام جامع انسان‌ساز و جامعه‌پرداز دیده شده که از اقتصاد و سلامت تا هویت، تربیت، روان و فضاها کالبدی را در بر می‌گیرد و به سوی ساخت یک تمدن متعادل و چندبعدی جهت‌گیری دارد.

بحث یافته‌ها

یافته‌های این پژوهش نشان داد که تولیدات علمی پژوهشگران ایرانی با محوریت اسلام در پایگاه وب آو ساینس طی سال‌های ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۳ میلادی، از الگوی رشد یکنواخت تبعیت نمی‌کند؛ بلکه روندی نوسانی با دو نقطه اوج در سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۲۰ دارد. این الگو با تأکید مبانی نظری بر پویایی و تغییرپذیری ساختار علم و ضرورت رصد مستمر برون‌دادها برای شناسایی دوره‌های جهش و رکود هم‌خوان است (مازوف، گوریف و گلینسکی، ۲۰۲۰؛ داورپناه، ۱۳۸۴؛ حیدری و همکاران، ۱۳۹۲). در عین حال، همین نوسانات بر ضرورت تداوم پایش کمی و کیفی این برون‌دادها

تأکید می‌کند، زیرا بدون رصد سازمان‌یافته، امکان تشخیص نقاط عطف و عوامل زمینه‌ساز آن فراهم نخواهد شد؛ مسئله‌ای که در شرح مسئله نیز به‌عنوان خلاً اصلی مطرح شده بود. یافته مربوط به نشریات هسته نشان داد که از میان ۱۰۶۹ عنوان نشریه، تنها ده نشریه حدود یک‌چهارم کل مقالات را در حوزه مطالعات اسلام‌محور پژوهشگران ایرانی منتشر کرده‌اند و در میان آن‌ها، مجلات حوزه سلامت و نیز نشریات حقوق، سیاست و هنر جایگاه برجسته‌ای دارند. این تمرکز با الگوهای شناخته‌شده در کتاب‌سنجی مانند قاعده برادفورد در شکل‌گیری «هسته نشریات» و توزیع نامتوازن برون‌دادها هم‌سو است (فتاحی و همکاران، ۱۳۹۰؛ حیدری و همکاران، ۱۳۹۲) و در عین حال، نشان می‌دهد که مطالعات اسلام‌محور ایرانی تنها در مجلات صرفاً دینی یا الهیاتی منتشر نمی‌شوند؛ بلکه به‌صورت روزافزون در مجلات بین‌رشته‌ای سلامت، علوم اجتماعی، اقتصاد، حقوق و هنر حضور دارند؛ امری که با روندهای گزارش‌شده در مطالعات کتاب‌سنجی حوزه تمدن اسلامی و دین و جامعه نیز هم‌راستا است (شرفی، شقاقی و پاشنگ، ۱۳۹۸؛ شرفی، مؤمنی و ابراهیمی، ۱۳۹۹).

در سطح سازمانی نیز نتایج نشان داد که بخش مهمی از تولیدات علمی اسلام‌محور توسط دانشگاه آزاد اسلامی و چند دانشگاه بزرگ دولتی، به‌ویژه دانشگاه‌های علوم پزشکی، تولید شده است. تمرکز قابل توجه دانشگاه‌های پزشکی در میان نهادهای پیشگام، در امتداد یافته‌های مطالعاتی است که رشد چشمگیر تولیدات علمی در تقاطع مطالعات دینی و سلامت، به‌ویژه در حوزه «قرآن و سلامت» را گزارش کرده‌اند (خسروی، جهرمی، عموری و سیدحسینی، ۱۳۹۹؛ محسوسی و همکاران، ۲۰۲۳). این وضعیت بیانگر آن است که در ایران، اسلام عمدتاً نه فقط به‌عنوان موضوعی کلامی یا فقهی؛ بلکه به‌صورت جدی به‌عنوان چهارچوبی برای تحلیل مسائل سلامت، کیفیت زندگی و رفاه جمعیت در فضای دانشگاهی وارد شده و همین امر، نوعی جابه‌جایی کانون از صرف «مطالعات متن‌محور» به سوی «مطالعات مسئله‌محور و جامعه‌نگر» را نشان می‌دهد؛ نکته‌ای که با نتایج پژوهش‌های مربوط به قرآن، سلامت و مطالعات خانواده و جنسیت نیز هم‌خوانی دارد (کریمی و طباطبایی امیری، ۱۴۰۳).

تحلیل شبکه همکاری علمی کشورها نیز تصویری چندلایه از جایگاه بین‌المللی ایران در مطالعات اسلام‌محور ارائه کرد. از یک سو، داده‌ها نشان داد که ایران بیشترین همکاری را با کشورهایی مانند

آمریکا، انگلستان و مالزی دارد و از سوی دیگر، نقشه همکاری‌ها ۳۴ کشور را در قالب پنج خوشه همکاری متمایز نشان داد که خوشه‌های منطقه‌ای مسلمان در کنار خوشه‌های کشورهای توسعه‌یافته و شرق آسیایی قرار دارند. این الگو از یک طرف، اهمیت پیوندهای فرهنگی، تاریخی و اعتقادی را در همکاری علمی آشکار می‌سازد و از طرف دیگر، نشان‌دهنده آن است که مطالعات اسلام‌محور پژوهشگران ایرانی به شبکه‌های گسترده‌تری از تعاملات علمی با مراکز فلسفه، تاریخ اندیشه، علوم اجتماعی و مطالعات میان‌فرهنگی در اروپا، آمریکای شمالی و شرق آسیا متصل شده است؛ امری که با یافته‌های مطالعاتی که تولیدات جهانی در حوزه اسلام، تمدن اسلامی و قرآن را بررسی کرده‌اند نیز سازگار است (زنگی‌ش، سهیلی و احمدی، ۱۳۹۴؛ شرفی و همکاران، ۱۳۹۸). در مقایسه با آن مطالعات که عمدتاً سطح جهانی یا حوزه‌های خاص را پوشش داده‌اند، این پژوهش به‌طور مشخص نقش ایران را در شبکه جهانی مطالعات اسلام‌محور و تنوع شرکای علمی آن برجسته می‌کند.

نتایج مربوط به محورهای موضوعی پربسامد نشان داد که ده حوزه «بهداشت محیط عمومی و شغلی، دین، خدمات مراقبتی، هنر و علوم انسانی، آموزش، اقتصاد بازرگانی، قانون دولت، علوم اجتماعی، پزشکی عمومی و روان‌شناسی» هسته اصلی تولیدات علمی اسلام‌محور پژوهشگران ایرانی را شکل می‌دهند. این الگو با یافته‌های برخی مطالعات قبلی که رشد حوزه‌هایی مانند «قرآن و سلامت»، «تمدن اسلامی»، «دین و سیاست» و «مطالعات زنان و خانواده در متن دینی» را گزارش کرده‌اند، هم‌خوان است (زنگی‌ش و همکاران، ۱۳۹۴؛ شرفی و همکاران، ۱۳۹۸؛ خسروی و همکاران، ۱۳۹۹؛ کریمی و طباطبایی امیری، ۱۴۰۳)، اما در عین حال، گستره وسیع‌تری را نشان می‌دهد که از سلامت و پزشکی تا اقتصاد، قانون، هنر و روان‌شناسی را دربر می‌گیرد. ترکیب این عبارات موضوعی، تصویری از اسلام به‌عنوان نظامی چندبعدی ارائه می‌کند که در آن، دین نه در حاشیه زندگی اجتماعی، بلکه در قلب مباحث مرتبط با بهداشت، آموزش، سیاست، قانون، اقتصاد و روان‌شناسی قرار می‌گیرد و همین امر، با تلقی نظری از اسلام به‌عنوان نظامی تمدن‌آفرین و انسان‌ساز که در بیان مسئله بر آن تأکید شده بود، هم‌راستا است.

تحلیل جبهه‌های پژوهشی استخراج‌شده از نقشه هم‌واژگانی، یکی از نقاط قوت اصلی این پژوهش است؛ زیرا از سطح شمارش ساده موضوعات فراتر می‌رود و معماری مفهومی تولیدات اسلام‌محور

را به صورت شش جبهه متمایز نشان می‌دهد: «اقتصاد و بانکداری اسلامی»، «اپیدمیولوژی و سلامت جمعیت»، «هویت و سیاست در ایران»، «تربیت و مراقبت معنوی از کودکان»، «روان‌شناختی و روان‌شناسی در اسلام» و «معماری و سلامت روان». این شش جبهه را می‌توان در امتداد بحث‌های نظری علم‌سنجی درباره «جبهه‌های پژوهشی» و «نقشه‌های علمی» دانست که در مبانی نظری به آن‌ها اشاره شده است (وناک و والتمن، ۲۰۱۷؛ جعفری و همکاران، ۱۳۹۹؛ فتاحی و همکاران، ۱۳۹۰). در حالی که بسیاری از مطالعات قبلی در حوزه اسلام، عمدتاً بر شمارش برون‌دادها، نویسندگان برتر یا شاخص‌های استنادی متمرکز بوده‌اند (زنگیسه و همکاران، ۱۳۹۴؛ شرفی و همکاران، ۱۳۹۸؛ شرفی و همکاران، ۱۳۹۹)، این پژوهش نشان می‌دهد که تولیدات ایرانی چگونه به صورت خوشه‌هایی از مباحث اقتصاد، سلامت، هویت، تربیت، روان و محیط کالبدی سازمان یافته‌اند و چگونه هر یک از این جبهه‌ها، وجهی از «نگاه کل‌محور و جامعه‌محور اسلام» را منعکس می‌کند.

نقشه چگالی نیز با برجسته کردن موضوعاتی چون «اسلام، ایران و مذهب» به عنوان هسته‌های داغ، و قرار دادن مفاهیمی مانند «سلامتی، کیفیت زندگی، رفتار، نگرش، معنویت و شیوع» در سطح توجه متوسط، و «افسردگی، سلامت روان، رشد، تاریخ، فرهنگ و هویت» به عنوان حوزه‌های کم‌تر پرداخته‌شده و نوظهور، امکان تفکیک میان محورهای تثبیت‌شده و جبهه‌های بالقوه آینده را فراهم می‌کند. این نوع استفاده از نقشه‌های چگالی و تمایز میان «موضوعات داغ»، «حوزه‌های در حال توسعه» و «موضوعات نوپدید» با رویکردهایی که در مطالعات هم‌واژگانی و نقشه‌برداری علمی در حوزه‌های دیگر نیز به کار رفته، هم‌خوان است (لین و همکاران، ۲۰۲۲؛ چن، تسانگ و وو، ۲۰۲۳؛ خازنها و همکاران، ۲۰۲۳). از منظر برنامه‌ریزی پژوهشی، این تمایز حائز اهمیت است؛ چرا که نشان می‌دهد بخشی از موضوعات (مانند پیوند اسلام و سلامت جمعیت یا اسلام و کیفیت زندگی) وارد مرحله بلوغ شده‌اند، در حالی که حوزه‌هایی مانند اسلام و سلامت روان، یا اسلام، تاریخ و هویت هنوز ظرفیت‌های استفاده‌نشده‌ای دارند و می‌توانند به عنوان اولویت‌های جدید در سیاست‌گذاری پژوهش‌های اسلامی مطرح شوند.

در مجموع، یافته‌ها با مبانی نظری و پیشینه پژوهش هم‌خوان است از این جهت که نشان می‌دهد روش‌های علم‌سنجی، به‌ویژه تحلیل هم‌واژگانی و نقشه‌برداری علمی، ابزار مؤثری برای

آشکارسازی ساختار مفهومی و جبهه‌های پژوهشی در حوزه‌ای چون مطالعات اسلام‌محور هستند (وناک و والتمن، ۲۰۱۷؛ مازوو و همکاران، ۲۰۲۰؛ لین و همکاران، ۲۰۲۲)؛ اما فراتر از مطالعات قبلی که اغلب تصویری کلی از تولیدات جهانی یا زیرحوزه‌های خاص ارائه کرده‌اند (زنگیسه و همکاران، ۱۳۹۴؛ شرفی و همکاران، ۱۳۹۸؛ خسروی و همکاران، ۱۳۹۹؛ کریمی و طباطبایی امیری، ۱۴۰۳؛ موسوی، ۱۴۰۰؛ محسوسی و همکاران، ۲۰۲۳؛ رحمان و همکاران، ۲۰۲۴؛ آنام، ایزاز و برورگوهان، ۲۰۲۵)، این پژوهش به‌طور خاص و نظام‌مند، بر تولیدات پژوهشگران ایرانی نمایه‌شده در وب آو ساینس تمرکز کرده و با ترکیب تحلیل روند زمانی، نشریات هسته، نهادهای پیشگام، شبکه همکاری‌های بین‌المللی، محورهای موضوعی و جبهه‌های پژوهشی، نقشه‌ای جامع‌تر و چندبعدی از «معماری دانش اسلامی ایرانی در سطح بین‌المللی» ارائه کرده است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با استفاده از روش‌های علم‌سنجی، ساختار و پویایی فعالیت پژوهشگران ایرانی با محوریت اسلام را در دوره ده‌ساله ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۳ میلادی بررسی کرده است. در این مطالعه، روند زمانی انتشار مقالات، نشریات هسته، دانشگاه‌ها و مؤسسات پیشتاز، الگوی همکاری‌های بین‌المللی، محورهای موضوعی پربسامد و جبهه‌های پژوهشی این حوزه تحلیل شد و در نهایت، نقشه علمی تولیدات اسلام‌محور پژوهشگران ایرانی در سطح بین‌المللی ترسیم گردید. نتیجه کلی این است که تولیدات علمی این حوزه، از نظر رشد زمانی، تنوع موضوعی و شبکه همکاری، ساختاری پویا، چندبعدی و جامعه‌نگر دارد و در عین حال، نشان‌دهنده وجود خلأها و فرصت‌هایی برای گسترش پژوهش‌های آینده است. در این پژوهش، علاوه بر روند رشد پژوهش‌ها، تولیدکنندگان پیشرو مانند مؤسسات، مراکز، همکاران علمی و مجلات مهم نیز شناسایی و از منظر علم‌سنجی تحلیل شدند. بر اساس ترسیم نقشه علمی و خوشه‌بندی موضوعی، شش جبهه پژوهشی با محوریت اسلام مشخص شد. تحلیل این جبهه‌ها نشان می‌دهد که این شش حوزه کاملاً پراکنده و تصادفی نیستند؛ بلکه بازتاب «نگاه نظام‌مند و تمدنی اسلام به انسان و جامعه» هستند. اسلام به‌عنوان یک دستگاه فکری و عملی جامع، به زندگی انسان تنها از یک زاویه نگاه نمی‌کند؛ بلکه نگاهی کل‌نگر و چندسطحی دارد که در آن ابعاد فردی و اجتماعی انسان در

ارتباط با هم و در جهت تعالی هدایت می‌شوند. از این منظر، شش محور «اقتصاد عادلانه، سلامت جسمانی جمعیت، هویت سیاسی- فرهنگی منسجم، تربیت نسل آینده‌نگر، بهداشت روانی جامعه و محیط کالبدی هدفمند» را می‌توان اجزای یک معماری تمدنی به هم پیوسته دانست. این اجزا در خدمت یک هدف اصلی قرار می‌گیرند: ساختن جامعه‌ای متعادل، عادلانه و شکوفا که در آن شرایط رشد همه‌جانبه انسان فراهم باشد؛ این همان نگاه جامع و جامعه‌محور اسلام است که آن را از بسیاری از رویکردهای دینی دیگر متمایز می‌کند.

در مجموع، این پژوهش نشان می‌دهد که گفتمان علمی شکل گرفته توسط پژوهشگران ایرانی درباره اسلام، گفتمانی پویا، چندوجهی و تا حد زیادی مسئله‌محور است و به چالش‌ها و نیازهای واقعی جامعه نظر دارد. ادامه این مسیر، در صورتی که با برنامه‌ریزی آگاهانه و تقویت پیوندهای نظری و عملی بین این حوزه‌ها همراه شود، می‌تواند هم عمق علمی و هم اثرگذاری اجتماعی تولیدات و همکاری‌های علمی ایران در عرصه جهانی مطالعات اسلامی را افزایش دهد. البته تکیه بر داده‌های پایگاه وب آو ساینس و مقالات انگلیسی‌زبان باعث می‌شود بخشی از تولیدات فارسی‌زبان و پرونده‌های نمایه‌شده در دیگر پایگاه‌ها در این تصویر دیده نشود. به همین دلیل، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده با استفاده از داده‌های پایگاه‌های دیگر و ترکیب روش‌های کمی علم‌سنجی با تحلیل کیفی متون، تصویر کامل‌تر و دقیق‌تری از وضعیت و ظرفیت‌های مطالعات اسلام‌محور پژوهشگران ایرانی ارائه کنند.

فهرست منابع

- جعفری، سمیه؛ فرشید، راضیه و جبّاری، لیلا. (۱۳۹۹). تحلیل موضوعی مطالعات کووید ۱۹ در پنج قاره بزرگ. *پژوهش‌نامه علم‌سنجی*، ۶(۱)، ۲۲۶-۲۹۷.
- حیدری، غلامرضا؛ عصاره، فریده؛ حری، عباس و پاک سرشت، محمدجعفر. (۱۳۹۲). بنیان‌های تاریخی، فلسفی و جامعه‌شناختی پیدایش و گسترش علم‌سنجی. *مطالعات کتابداری و علم اطلاعات*، ۱۱، ۳۷-۵۶.
- خسروی، عبدالرسول، بصیریان جهرمی، رضا، عموری، الهام، سیدحسینی، شهره (۱۳۹۹). بررسی کمی و کیفی جایگاه تولیدات علمی پژوهشگران حوزه قرآن و سلامت. *دین و سلامت*، ۸(۱)، ۷۸-۸۸.
- داورپناه، محمدرضا (۱۳۸۴). جایگاه استناد در فعالیت‌های علمی. *مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۱۶ (۳)، ۹۶-۸۷.
- زنگی‌شیه، الهه؛ سهیلی، فرامرز و احمدی، حید (۱۳۹۴). تحلیل استنادی و هم‌نویسندگی پژوهشگران حوزه اسلام و علوم قرآنی در وبگاه علوم میان سال‌های ۱۹۹۳ تا ۲۰۱۲ و ترسیم ساختار علمی این حوزه. *پژوهش‌نامه علم‌سنجی*، *دوفصلنامه دانشگاه شاهد*، ۱۱(۱)، پی‌پی ۱؛ ص. ۲۲-۳۸.
- شرفی، علی؛ شقاقی؛ علی و پاشنگ، محمدرضا (۱۳۹۸). تحلیل علم‌سنجی تولیدات علمی در حوزه تمدن اسلامی. *علوم و فنون مدیریت اطلاعات*، ۵(۳)، ۳۳-۶۵.
- شرفی، علی؛ مومنی، عصمت و ابراهیمی، رحمان. (۱۳۹۹). تحلیل علم‌سنجی تولیدات علمی در حوزه قرآن کریم. *پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم*، ۲ (۱۱)، ۶۳-۸۰.
- فتاحی، رحمت‌اله؛ دانش، فرشید و سهیلی، فرامرز (۱۳۹۰). بررسی وضعیت جهانی تولیدات علمی دانشگاه فردوسی مشهد در سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۰ میلادی در وبگاه علوم با هدف ترسیم نقشه علم این دانشگاه. *پژوهشگاه کتابداری و اطلاع‌رسانی (مطالعات تربیتی و روان‌شناسی)*، ۱۱(۱)، ۱۷۵-۱۹۶.
- فناپی اشکوری، محمد (۱۴۰۱). اسلام‌شناسی: چیستی و چگونگی آن. مصاحبه‌ها، بازیابی شده از <https://www.fanaei.ir>

کاتبی، فاطمه. (۱۳۹۳). تحلیل هم رخدادی واژگان حوزه مدیریت دانش در پایگاه وب آو ساینس در سال های ۱۹۹۳ لغایت ۲۰۱۲ به منظور دیداری سازی واژگان تشکیل دهنده ی زیرساخت این حوزه. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید چمران اهواز.

کریمی، رضا و طباطبائی، فائزه السادات (۱۴۰۳). بررسی وضعیت تولیدات علمی حوزه مطالعات قرآن و حدیث در موضوعات جنسیت، زنان و خانواده با استفاده از ترسیم هم نویسنده ی: یک مطالعه علم سنجی. *مطالعات کاربردی علم سنجی*، ۳ (۳)، ۳۹-۶۰.

موسوی، لیلا. (۱۴۰۰). تغییر پارادایم در گرایش های موضوعی حوزه هوش مصنوعی: مطالعه موردی: انتشارات پژوهشگران ایرانی نمایه شده در وبگاه علم (۲۰۰۰-۲۰۱۹ میلادی). پایان نامه کارشناسی ارشد. مرکز منطقه ای اطلاع رسانی علوم و فناوری شیراز (مؤسسه استنادی و پایش علم و فناوری جهان اسلام ISC).

Anam, A., Ezaz, N., & Borgohain, T. (۲۰۲۰). Mapping global research trends in Islamic finance: a bibliometric study based on Scopus. *Global Knowledge, Memory and Communication*.

Chen, H., Tsang, Y. P., & Wu, C. H. (۲۰۲۳). When text mining meets science mapping in the bibliometric analysis: A review and future opportunities. *International Journal of Engineering Business Management*, ۱۵, ۱۸۴۷۹۷۹۰۲۳۱۲۲۲۳۴۹.

Esposito, John L., and Emad El-Din Shahin. (Eds.). (۲۰۱۶). *The Oxford handbook of Islam and politics*. Oxford University Press.

Hood, W. W., & Wilson, C. S. (۲۰۰۱). The literature of bibliometrics, scientometrics, and informetrics. *Scientometrics*, ۵۲(۲), ۲۹۱-۳۱۴.

Khazaneha, M., Tajedini, O., Esmaeili, O., Abdi, M., Khasseh, A. A., & Sadatmoosavi, A. (۲۰۲۳). Thematic evolution of coronavirus disease: a longitudinal co-word analysis. *Library Hi Tech*, ۴۱(۱), ۷-۲۴.

Latuconsina, A. (۲۰۲۳). systematic review studi islam: A bibliometrics analysis (۱۹۴۱-۲۰۲۲). *International Journal of Multidisciplinary Research and Analysis*, ۶(۰۵), ۲۱۸۸-۲۱۹۷.

Lin T-C, Tang K-Y, Lin S-S, Changlai M-L and Hsu Y-S (۲۰۲۲) A Co-word Analysis of Selected Science Education Literature: Identifying

Research Trends of Scaffolding in Two Decades (۲۰۰۰-۲۰۱۹). *Front. Psychol.* ۱۳:۸۴۴۴۲۵.

Mahsusi, M., Solehuddin, M., Wijaya, M. R., Mardani, D. A., & Sahfutra, S. A. (۲۰۲۴, September). A bibliometric study of papers published in Islamic research during ۲۰۲۰-۲۰۲۲. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. ۳۰۶۵, No. ۱, p. ۰۳۰۰۳۳). AIP Publishing LLC.

Mazov, N. A., Gureev, V. N., & Glinskikh, V. N. (۲۰۲۰). The methodological basis of defining research trends and fronts. *Scientific and Technical Information Processing*, ۴۷(۴), ۲۲۱-۲۳۱.

Moral-Muñoz, J. A., Herrera-Viedma, E., Santisteban-Espejo, A., & Cobo, M. J. (۲۰۲۰). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. *Profesional de la Información*, ۲۹(۱).

Rahman, Fazlur (۲۰۰۹). *Major Themes of the Qur'an*. University of Chicago Press.

Van Eck, Nees Jan, and Ludo Waltman (۲۰۱۷). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, ۱۱۱(۲), ۱۰۵۳-۱۰۷۰.